

Fons vs. memoria?

*Retorikatörténeti megjegyzések
Brodarics Istvánnak a mohácsi csatáról
készült latin nyelvű beszámolójához.
Esettanulmány*

I. Fons

Az RMK III. 270-es tétele a következő leírást adja: BRODERICS (Stephanus), *De conflictu Hungarorum Cvm Tvrcis ad Mohacz. In Ivcem edita a Mathia Pyrserio. Cracoviae apud Hieronymum Vietorem. Die XVIII. Mensis Aprilis. Anno Domini MDXXVII.* A mohácsi csata egyik túlélő résztvevőjének, a kancellár Brodarics Istvánnak a latin nyelven készült szemtanúi beszámolója ez a mű. Az első kiadásból, illetve a kiadáshoz használt kéziratból, vagy ennek másolataiból nem maradt fenn egyetlen egy példány sem. Brodarics szövegének több változata is létezett ezek pedig vélhetőleg nemcsak kézírtos de akár nyomtatott formában is terjedtek. Az általam használt változat ugyan egy XVII. századi kiadás,¹ azonban megegyezik azzal a szövegváltozattal, amit Zsámboki János a Bonfini *Rerum Ungaricarum decades Qvatvor cum Dimidia* 1568-as bázeli kiadásához használ. (Bonfini művének népszerűségét bizonyítja, hogy a XVI–XVII. század folyamán újabb változatlan kiadásokat ér meg

ppendixében a Brodarics-szöveggel,² ami arra enged következtetni, hogy Brodarics István beszámolója a mohácsi csatáról, elsősorban ebben a szövegváltozatban válhatott ismertté.)

Noha könyvtárnyi forrást, értelmezést halmoztak fel³ az idők során a történészek, irodalomtörténészek és számos lehetséges rekonstrukcióját adták az eseményeknek, többek közt Brodarics szövegére is hagyatkozva, a forráshasználat, a forráskritika terén maradt mondanivalónk. Mert például megválaszolatlan kérdés, hogy Brodarics elbeszélése, amit többnyire referenciálisan használ a történetírás, mennyire artikulálódik azok a retorikai, poétikai kompetenciák mentén, amelyeket az eszkatológiai irányultságú történetteológia beszédmódja állandósított. Továbbá az sem tisztázott, hogy II. Lajos alakjának megrajzolása, mennyire kontaminált az antikvitás, vagy a kortárs humanista történetírás toposzaitól. Ugyanis az elbeszélés (*narratio*) retorikai sajátosságainak elemzése olyan újabb a forráskritikában hasznosítható szempontokat eredményezne, amelyek a leírásnak (*descriptio*) a valószerűséghez (*probabilitas*) való viszonyát is tisztázhatná.

Jelen dolgozat pontosan ezt kísérel meg: retorikatörténeti szempontok⁴ alapján vizsgálja újra a szöveg forrásértékét, illetve kontextualizálja a későközépkor és a magyar XVI. század humanista-történetírói kultúrájában. Ugyanis meggyőződésem, hogy Brodarics visszaemlékezése, mint elbeszélő forrás, olyan beszámolót ajánl, ahol a retorikai minták egy eleve adott, a

megélt eseményektől függetlenül létező forgatókönyvet képeznek, amely lehetővé teszi a megélt tapasztalatok, impressziók, emlékek egyetlen rövid, áttekinthető, világos és valószerű történetbe való szervezését, szerkesztését.

II. Censura fontium

Ha a mohácsi csatát méltató szakirodalomra figyelünk, akkor ebben a diskurzusban Brodarics leírása többé-kevésbé hiteles forrásként jelenik meg, amit elsősorban a személyes részvétel, tapasztalat, tehát a szemtanúi beszámoló tesz értékessé. A csatáról könyv formátumú tanulmányt író Szakály Ferenc megállapítása sokatmondó, mikor a számbavehető források használhatóságát becsüli fel: „Közülük a szemtanú Brodarics István püspök-kancellár röviddel az események után készült, de meglehetősen szűkszavú beszámolója a legmegbízhatóbb.”⁵ Látható módon a személyes részvétel ténye, tehát a szemtanúként történő visszaemlékezés nagy érvet képez a Brodarics szöveg, mint elbeszélőforrás hitelességének a kinyilvánításában. Ellentétben ezzel az állásponttal, az emberi emlékezést kutató társadalomtudományok (narratív pszichológia, néprajz, antropológia) eredményei⁶ arra figyelmeztetnek, hogy a személyes részvétel pusztán ténye nem képezheti a hitelesség garanciáját. A szemtanú tanúvallomása, sem a törvénykezési-jogi eljárásokban, sőt egy ideje a nyugati historiográfiai gondol-

kozásban⁷ sem garanciája egy múltbeli esemény hiteles megőrzésének. Az emlékezés nem fotografikus hűséggel működik, sőt a visszaemlékezés aktusa minden egyes előhívás alkalmával újra megkonstruálja a rögzített impressziót, ami nyilván halványul a felejtés mechanizmusának következtében is. Így a szemtanúi beszámoló is legfeljebb adott esemény lehetséges olvasatát adhatja csak, amit mihelyt egy elbeszélés segítségével exponál a szemtanú szóban vagy írásban, öntudatlanul is olyan külső, kulturálisan adott kompetenciák (nyelv, retorika, poétika, hiedelemrendszer, morál,) segítségével teszi, amelyek nemcsak lehetővé teszik a cselekményesítést, narrativizálást, fikcionalizálást, hanem erőteljen befolyásolják az elbeszél „valóságot,” illetve ennek „igazságértékét.”

A jeles történész Györffy György álláspontja is jelzi, hogy ezekkel az igazságokkal a történetírásnak is szembesülnie kell, sőt a múlt megismerésének aktusaiba, módszertanába (lásd. forráskritika) feltétlenül integrálnia kell e felismeréseket. „A szemtanú képtelen folyamatosan figyelni, aminek oka az emberi agy felvevőképességének korlátaiban rejlik. Lélektani kísérlettel vizsgálható, hogy az egyén – életkorától, képességeitől és lelkiállapotától függően – mennyit képes felfogni a hallott beszédből, az előtte pergő képsorból, vagy a körülötte zajló eseményekből.”⁸ A személyes emlékeknek a kollektív emlékek által történő felülírását a legjobban pontosan a háborús emlékek, emlékezések tanulmányozásából adódó eredmények il-

lusztrálják. A személyes részvétel következtében rögzült impressziók, amelyek a csata, mint komplex esemény csupán egyik lehetséges vetületét, szegmentumát fedik le, hozzáigazodnak, kiegészülnek, a más résztvevőktől hallott impressziókkal és ezek szintéziséből, valamilyen elv, koncepció, sztereotípiá, személyes és kulturális elfogultság alapján történő rendszerezéséből áll össze az *emlék*, amely majd minden egyes újramondáskor módosul. Györffy György szavaival: „minden emberben a múlt más mozzanata tudatosodik és másként emlékezik vissza, s az észlelték egyeztetése nyomán utólagosan alakítunk ki képet a történekről, melyben már a közvélemény befolyása is érvényesül. Ha az észlelt eseményekről megtörténtük után is csak hézagos beszámolót adhatunk, mennyire módosul ez az utólagos visszaemlékezés nyomán?”⁹

Mindezt Brodaricsra, illetve az ő szemtanúi beszámolójára alkalmazva egyértelművé teszi, hogy a forrásérték meghatározásához elengedhetetlen egy olyan retorikai vizsgálat, amely az elbeszélés (*narratio*), illetve a leírás (*descriptio*) retorikai fogalmai felől értelmezi, nemcsak az elbeszélte események tényértékét, hanem az elbeszélés retorikai-stilisztikai sajátosságait is. Ha ebbe a vizsgálatba belevonjuk azt a XVI. századi kulturális kontextust is, amely a múltról való gondolkodás kulturális sztereotípiáit, reprezentációit is tartalmazza, láthatóvá válik, hogy a retorika, poétika mint kulturális kompetencia, hogyan határozza meg adott korszakban az

emlékezést, mint beszámolót a múltról. Mindez azért indokolt, mert sem az elbeszélés (narratio), sem az elbeszélő ember (homo narrans)¹⁰ nem idegeníthető el attól a kulturális kontextustól, amely az elbeszélést, illetve az elbeszélést mint emlékezést lehetővé teszi.

*II.1. De narratione – brevisitas,
diluciditas, probabilitas*

Arisztotelész *Retorikájában* a bemutató beszédnél tér ki az elbeszélésre, jelezvén, hogy ennek funkciója ismertetni azokat a tetteket, amelyeken a beszéd alapul.¹¹ Ennél fontosabb azonban, hogy kihangsúlyoz, egy olyan utasítást ami a későbbiekben is jelentős lesz: „...*az elbeszélésnek nem szabad túl hosszúnak lenni...hiszen a jó itt ...a megfelelő mértékben van. Ez pedig akkor valósul meg, ha annyit mond, amennyi megvilágítja a szóban forgó ügyet, és mindazt, ami hihetővé teszi, hogy azt elkövették, hogy káros vagy törvénytelen, vagy olyan, amilyennek feltüntetni akarjuk.* (Adamik Tamás ford.)”¹²

Ez az utasítás pedig, nem más, mint a rövidség (*brevitas*), amely mindvégig jelen van az elbeszélés(*narratio*) retorikai tárgyalásában. Az antik olvasatban a retorikai tudás, annak a hatalomnak a megtestesítője, amely egy megtörtént eseményt, a nyelvi (szóbeli, később írásbeli) reprezentáció olyanná alakít, amilyenné egy adott kommunikációs szituáció(pl. per, vita) megkövetel, vagy amilyenné a rétor saját érdeke megkívánja. Egy múltbeli ese-

mény megjelenítése szóban, írásban hitelességét nem a referencialitás felől nyeri, hanem a nyelvi-retorikai beavatkozás, kivitelezés révén. Egy a múltban lejátszódott eseményt valós eseménnyé (*res gesta*) vagy hihetetlen eseménnyé (*res ficta*) egyaránt a rétor, az *ars* birtokosa tud átlényegíteni.

Cornificius szerint: „Az elbeszélésben három követelménynek kell meglennie: a rövidségnek, a világosságnak és a valóságosságnek Úgy tudjuk röviden előadni az ügyet, ha onnan kezdjük, ahonnan szükségesnek látszik, s nem lelegejétől akarjuk felidézni... Akkor adjuk elő világosan az ügyet, ha azt, ami előbb történt, előbb mondjuk el, vagyis megtartjuk az eseményeknek azt az időbeli sorrendjét, ahogy azok végbementek, vagy véleményünk szerint végbemehettek... Valószerű lesz az elbeszélés, ha úgy mondjuk el, amint szokás, a közfelfogás és a természetesség megköveteli, ha összhangban lesznek az időpontok, a személyek rangjai, a döntések okai, a megfelelő helyszínek, különben szemünkre vethetik, hogy a megadott időbeli keretek szűkek, hogy ami történt, indokolatlan, hogy nem volt megfelelő a színhely, vagy, hogy maguk a szereplők nem tehették meg, vagy szenvedhettek el ilyesmit. Ha a tényállás valóságos, akkor is ragaszkodnunk kell mindehhez, hiszen gyakran az igazság is csak ezek figyelembevételével lesz hitelt érdemlő, ha megkitaláltuk e tényeket, akkor még inkább ügyelnünk kell a fentiekre.”¹³

Cornificiusnál véglegesítődik az a képlet – rövidség (*brevitas*), világosság (*prespicuitas, diluciditas*), valószínűség (*probabilitas, veri similitudo*) –, amely meghatározza az elbeszélés (*narratio*) klasszikus retorikai értékelését. Az elbeszélés hármaskövetelménye már Isokrates-nél megjelenik, majd pedig Quintilianus és Ciceró retorikájában is tárgyalásra kerül.

A *C. Herenniusnak ajánlott retorika* c. művet sokáig Cicerónak tulajdonították, elsősorban azok miatt, a gyakran szószerinti megfelelések miatt, amelyek Cornificius és Cicero retorikai munkásságában kimutathatóak. Éppen ezért Cornificius ismertetése után, e tárgyban, érthető módon nem tud sok újdonságot szolgáltatni Cicero. Az elbeszélés (*narratio*) tárgyalásakor említi a hármaskövetelményt, a rövidséget, a világosságot, a valószínűséget. „*Oportet igitur eam tres habere res: ut brevis, ut operta, ut probabilis sit.* (Inv. 1,28.)” A három elvárás kifejtése pedig kis eltéréssel azonos megfogalmazásban exponálja mindazt, ami Cornificius esetében részletes elemzés keretében került bemutatásra.

Quintilianus *Institutió*jában, bár sokat épít a retorikai hagyomány jelentős előzményeire (lásd. Cicero), mégis található néhány rendkívül érdekesítő kijelentés a tárgyalt kérdéskör vonatkozásában. Az elbeszélést (*narratio*) az előbbiekhöz hasonlóan a megtörtént dolgok bemutatásaként definiálja, illetve Appolodorus alapján, kijelenti hogy ezek funkciója a vita lényegének megmutatása a hallgatóság számára. Továbbá

ugyanazt a három elvet említi meg az elbeszélés tárgyalásakor.¹⁴ A három összetevőről különösebb eltérések nélkül, ugyanazt mondja el, amit a fentiekben.

Az adódó konklúzió, nyilván azt jelzi, hogy már az antik retorikai tradíció véglegesíti és forgalmazza, azokat a történetmondási szabályokat, sémákat, nyelvi eszközöket, amelyek a múlttól szóló beszédet meghatározzák. Ez különösebb változások nélkül az újkorban, tehát a reneszánsz és reformáció retorikai-homiletikai kultúrájában is érvényes marad.

A heidelbergi eklekticizmust képviselő Bartholomeus Keckermann retorikájának első könyvében tárgyalja a beszéd részeit, a *narratio*, fentiekkel többé-kevésbé azonos meghatározása után, a következő elvárásokat fogalmazza meg: az elbeszélés legyen világos és áttekinthető (*perspicua*), és biztos (*cauta*), hogy ne adjon fogódzót, vagy bármilyen támadási felületet a vitapartnernek. Ezzel függ össze az elbeszélés megfelelő/koherens elrendezettsége (*bene ordinata*) ami a személyek (*personae*), hely (*locus*), idő (*tempus*) összhangjában exponálják a dolgokat. Továbbá jelentős követelmény, az elbeszélés kellemes, édes (*grata, suavis*) jellege, amit betetéz a befejezettség, kerekesség (*plena*) attributum.¹⁵ Az antik olvasatban a *narratio*-t a már ismertetett 3-as követelmény kísérte (*brevitas, perspicuitas/diluciditas, probabilitas*), ami Keckermann retorikájában módosul. A *narratio perspicua, cauta, bene ordinata, suavis/grata* végül a *plena* jellege nem követi

az antik elvárásokat teljesen. Szembeötlő a rövidség (*brevitas*) hiánya, ugyanis a Keckermann által fellazított, külön jellemzőként kiemelt koherencia, befejezettség (*bene ordinata, plena*), illetve kellemesség (*suavis, grata*) ugyan más lebontásban de az antikoknál is megjelent. Keckermann felől releváns a valószínűség (*probabilitas*) antik előzménye, ami az ő rendszerében az elbeszélés áttekinthető, biztos (*perspicua, cauta*) jellege biztosítja.

A reformatus orthodoxia retorikai termése közül, egyik nálunk is igencsak olvasott szerző Vossius. Műve a „kis Vossius”-ként emlegetett *Rhetorices Contractae*, amely a harmadik könyv ötödik fejezetében tárgyalja a *narratort*, és ennek négy *virtusát* különíti el: világos (*perspicua*), valószerű (*veri similis*), édes (*suavis*), végül pedig rövid (*brevis*).¹⁶ Ez a rendszerezés mintha egyesítené az antikok által szentesített hármas elvárást a keckermanni újítással, az elbeszélés édességével, kellemességével (*suavitas*).

Pécseli Király Imre A *narratio* bemutatása során három követelményt említ a jó elbeszéléssel kapcsolatosan: 1. valószerű és hihető (*probabilis seu veri similis & credibilis*) 2. rövid, kellemes és világos, áttekinthető (*brevis, iucunda & dilucida sive perspicua*) 3. koherens, minden körülményt összefüggően előadó, ésszerűséget keltő (*cohaerens ac plena, ita ut omnes circumstantiae exponantur & praetermissorum ratio reddatur*)¹⁷.

Graff Andreas műve a *narratio* követelményrendszerét egy négyes felosztásba vetíti. Így jelennek meg a már ismert: valószínűség, áttekinthetőség, rövidség, kellemesség.¹⁸ Ezzel szemben ötös felosztást alkalmaz Georgius Beckher, aki szerint a *narratio* attributumai a rövidség (*brevis*), erkölcsösség (*morata & affectibus plena*), áttekinthetőség, érthetőség (*perspicua, clara*), valószínűség (*probabilis*), a józan ítélőképesség suggalt rend(szeresség)a hely, idő, személy, körülmények leírásában (*maxime in re narranda observet, personas, tempus, locum etc*)¹⁹

Végül pedig Buzinkai Mihály olvasatában a *narratio* jellemzőinél megjelenik újra az ismerő felosztás: *perspicuitas, probabilitas, suavitas & brevitatis*.²⁰

Bár a XVI. századi retorikai hagyomány tartalmaz eltéréseket az antik tradícióhoz képest, ha a vizsgálódási kört a *narratio* fogalmára szűkítjük, erőteljesebbek a megfelelések, vagyis a történetírás mihelyt a retorikára hagyatkozik, kevés módosulással az antik mintát kapja.

Az antikvitás képviselőinek követése a történetírásban, nemcsak kompilációs–imitációs technikák használatát jelenti, hanem a nagy elődökhöz hasonlóan, ezek stílusát követve, a retorikai arsnak pl. az elbeszélésre vonatkozó retorikai-poétikai szabályszerűségeinek az alkalmazását is. Nem véletlen, hogy a humanista történetírásnak ezt a korszakát Bartoniek Emma,²¹ Kulcsár Péter²² is a *retorikus történetírás* korának neve-

zi. Ha ezeket a kijelentéseket, a kiváló humanista képzésben részesült Brodarics István beszámolójával összevetjük, hamar egyértelművé válik, hogy a Mohácsi csata leírása a korszak történetírói gyakorlatának és elméletének megfelelően az elbeszélés (*narratio*) retorikai mintáját, illetve a leírás (*descriptio*) retorikai szabályszerűségeit betartva készült.

Szövegszinti utalások jelzik, hogy amikor Brodarics az események előadását megszakítva, kitérőt alkalmaz (*digressio*) a történetírói szűkszavúságra (*brevitas historica*) hivatkozva szakítja meg a felsorolást-leírást és folytatja az elbeszélést. Magyarország leírásakor (*Hungariae descriptio*), bizonyos helyek felsorolását hagyja abba, mondván: „...*brevitas historica nunc prolixius veta enumerare.*”²³ De ugyancsak a *brevitas* elvére hivatkozva, magyarázkodik, hogy miért nem emlékezhet meg azokról a túlélőkről, akik visszatértek Mária királynéhoz: „...*brevitas historica commemorare nunc non permitti.*”²⁴

A világosság (*diluciditas*) elvét Brodarics a leírás (*descriptio*) segítségével alkalmazza, ugyanis az események elbeszélésében nem szorítkozik a csatatéren történetekre, hanem a kitérők (*digressio*) alkalmazásával, sort kerít Magyarország leírására, illetve II. Lajos jellemének, bemutatására, leírására is. Noha látszólag a halban gazdag Tisza folyó emlegetése, egyébként a *fertilitas Pannoniae/Hungariae* toposz alkalmazása, nem feltétlenül függ össze a mohácsi vésszel, fel kell ismernünk, hogy e mögött az a

már ismertetett retorikai szabály áll, amely hangsúlyozza, hogy a jó elbeszélés a cselekedetek bemutatásán túl, kitér a hely (*locus*), az idő (*tempus*), illetve a cselekedetekben résztvevő személyek (*persona*) jellemének bemutatásra is. A *descriptio* ilyen célú alkalmazása újra a retorikai tradíció erőteljes szöveg- és jelentés artikuláló hatását illusztrálja, ami természetes, ha arra gondolunk, hogy az antikvitás óta a retorikai képzésben a leírás (*descriptio*) állandó fejezete a retorikai tankönyveknek, amelyek általában több változatát különböztetik meg²⁵: köztük a személyleírást (jellemábrázolást), a természetleírást illetve a csataleírást. Brodarics szövege mindhárom leírás válfajával operál. Továbbá a leírással, pontosabban a jellemábrázolással függ össze az is, hogy a retorikák hangsúlyozzák, az elbeszélés, amennyiben jellemábrázolást is tartalmaz, szükségszerűen ezzel kezdődjék (*initium narrationis a persona*). Brodarics művében néhány bevezető mondat után egyből rátér II. Lajos jellemének bemutatására: „*Lajos kiváló ifjú volt: testalkata szerint is kiemelkedett a társai közül (Erat Ludovicus juvenis procerus, forma corporis supra alios aequales egregia), valamint páratlan jóság (naturae singulare bonitate) és ragyogó szellem (praeclara indole) jellemezték. Annyi erény (virtus) díszítette, hogy ha sorsa úgy hozta volna magával, hogy érettebb életkort megérjen, ő lett volna messze a legjobb, legkiválóbb fejedelem (praestantissimum Principem). Igen szelíd kedélyű volt, egyáltalában nem vad (ac minime*

feroci), minden jó és tisztességes dologra (ad omne rectum et honestum) könnyen hajtható, sőt önmagától is hajlamos. Ezenkívül fegyverforgatásban, lovaglásban, vadászásban s más ilyenféle mulatságokban, katonadologban buzgón serénykedett (militaria opera exercendi studiosus), igazmondó (verax) volt és állhatatos (constans), és abban, amit rábízál, kitartó (si quod ei credidisses, tenacissimus).²⁶

Ha II. Lajos jellemábrázolását megvizsgáljuk, újabb retorikai sémát azonosíthatunk be, a személyi érveket (*argumenta a persona*)²⁷ amely a jellemábrázolás, implicit módon a leírás szempontjait tartalmazza. A Brodarics által II. Lajos jellemének leírására alkalmazott argumentumok a következők: életkor (*aetas*), testalkat (*habitus corporis*), állapot (*conditio*), jellemvonás (*animi natura*).

Ha a harmadik típusú leírásra, a csataleírásra figyelünk, itt is szembeötlő, hogy a csata elbeszélése tartalmazza mindazokat az elemeket, amelyeket az antikvitás történetírói hagyománya kanonizált. A csata kimenetelére utaló jegyek, bizarr történetek említése, a felvonultatott haderő számának felbecslése, az arcvonal kialakítása, a csatarend leírása, az összecsapást megelőző buzdító szónoklatok mind olyan elemek, amelyeket nemcsak a történetírói munkák latin és görög auktorai honosítottak meg, hanem a csataleírás retorikai modellje is megkövetel. A humanista retorikus történetírás egyik jellemzőjeként szokás említeni, a dramatizálást, amelynek bevett gyakorlata a résztvevők, különösen a főszerep-

lők beszéltetése a sorsdöntő pillanatokban. Az antik tradíció nyomán a XVI. századi történetírók a leírás drámai feszültségének fokozása érdekében (*gradatio, amplificatio*) a vezért mindig megszólaltatják a sorsdöntő pillanatokban. Ennek megint antik előzménye van, hiszen a vezér buzdító beszédében (*oratio svasoria*) kötelező toposz a dux–miles demagógia. A retorikai kultúra és a történetírói gyakorlat szerves kapcsolatát illusztrálja az is, hogy ez a dux–miles demagógia, vagyis a hadvezér katonaközelségének a hangoztatása, az antik hadvezérjellemzés toposzává is vált.²⁸ A toposz és a retorikai minta alkalmazását láthatjuk Brodaricsnál is, amikor elbeszélésében arra tér ki, hogy nádor a királlyal együtt a felállt hadrend elé lovagol és buzdítja katonákat: *„Azt mondotta, hogy készen áll mindent, még a halált is elszenvedni a hazáért, Krisztus szent hitéért, feleségeikért, gyermekeikért (pro sacra Christi Dei. Opt. Max. religione, pro conjugibus & liberis eorum). Viselkedjenek hát ők is bátran, férfi módra, ne feledjék, hogy magyarok (viri fortissimi, Hungaros se esse non meminissent), és azokat kövessék, akik maguk is gyakran szereztek már diadalmi zászlót ugyanettől az ellenségtől, csakúgy mint hajdan az őseik, azok a híres ősök, a keresztény közösség ama bátor bajnokai(illi heroes, & fortissimi Christianae Reip. propugnatores) teték. Nincs miért rettegni az ellenség nagy számától, mert nem a katonák sokaságában, hanem a vitézségben rejlik a győzelem. Isten a magasból, maga*

*is az ő szent hitéért harcolók mellett lesz, az ő kezükbe van letéve nemcsak hazájuknak, melyet az ellenség elfoglalni jött, hanem az egész keresztény közösségnek az üdve (non patrie solum, quam hostis occupare venisset, sed totius Christianae Reipubl. Salutem.).*²⁹A nagy törökverő magyar hősökre, mint az egész kereszténység bajnokaira történő (*fortissimi Christianae Reip. propugnatores*) hivatkozás, illetve a hazavédelem (*defensio patriae*), mint az egész keresztény társadalom és közösség védelmezésének Isten előtt kedves küldetészerű feladata, kontextuálisan jelentős magyarázattal bír. A Lajos királlyal elmondott beszéd, markánsan megmutatja azokat a jellemző vonásait XVI. századi nemzetszemléletünknek, nemzetudatunknak, amely két nagy toposz köré szerveződve 150esztendőn át a Nyugat fele forgalmazott magyarságkép lényegét képezi. A *propugnaculum/antemurus Christianitatis* toposzról van szó, amely már a Hunyadi János és Mátyás által viselt törökellenes hadjáratok kulturális reprezentációját képezi, sőt *argumentum Nyugattal szemben*, annak érdekében, hogy résztvegyenek ebben a harcban. Mohács után mikor kiderül, hogy a magyarság a legvitézebb cselekedetei ellenére, sőt hatalmas áldozatvállalása ellenére sem vívhatja tovább ezt a harcot egyedül, a toposz összekapcsolódik a *Querela Hungariae* toposszal, ahol a Németországhoz, mint testvérhez (*soror Germania*) intézett panasz (*querela*) a nyugat segítségét kéri a pogány ellen. Ebbe a panasznak az argumentáci-

ós apparátusában kap helyet a *fertilitas Pannoniae/Hungariae* toposz is, amely a meggyőzést ezzel az érveléssel is támogatja, mondván egy ilyen gazdag és gyönyörű tartomány elveszése, az egész nyugati kereszténység felelősségét terhelné. Főként azért, mert a Nyugat pontosan azt a tartományt hagyja veszni, melynek lakói, a magyarok egész Európát védelmezték századokon át a pogány ellen. Ez az érvelés rendkívül gyakori előfordulású lesz a reformáció évtizedei alatt, amikor a német közvélemény a neolatin irodalom szócsovéén keresztül magyar és nem-magyar szerzők tollából szinte naponta szembesül a török–magyar hadakozással, mint az egész Európát érintő gyászos eseménnyel. A kialakuló *türkenliteratur*, vagy *literatura anti-turcica* a reformáció jeles képviselőinek tollán (pl. Melanchthon) egy eszkatologikus irányultságú történetteológiai perspektívát kap.³⁰ A Carioni–krónika³¹ középkori tradícióján Melanchthon maga fogalmazza meg az ún. wittenbergi történelemszemléletet, amely a török jelenlétében az *Antichristus* itt létét ismeri fel, és a közelgő Utolsó Ítéletet jövendőli belátható időn belül. Ennek egyértelmű jeleit többek közt a magyarországról érkező baljós hadi eseményekben (nyilván a mohácsi csata következményeként) vélik beigazolódni.

Mindezen leírások (*descriptio*) funkciója elsősorban a tényállás világos és áttekinthetővé tétele, az okok, következmények összefüggéseinek bemutatása. Hiszen nem érthejük meg a Mohácsi csata jelentőségét például a vesztesé-

geken keresztül, ha nem ismerjük II. Lajos kiváló személyét, vagy nem bírjuk elképzelni magát az összecsapást és annak borzalmaait, ha nincs pontos leírásunk a helyszínről, a résztvevőkről. Ez a funkciója a leírásnak tulajdonképpen már a harmadik jellemzőt, a valószerűséget (*probabilitas*) előlegezi meg.

A *probabilis, veri similis* létrehozása az elbeszélésben, nagyjából Roland Barthes valóság-effektus fogalmára emlékeztet és azt jelzi, hogy az elbeszélés tartalmaz gyakran olyan, kitalált elemeket, amelyek szerepeltetése, fiktív mivoltuk ellenére, retorikailag indokolt az elbeszélés logikájából eredendően, vagy pedig a történetmondás valamilyen konvencionális szabályszerűségéből kifolyóan. Quintilianus szerint ilyenkor a fantáziára³² hagyatkozva kell kitalálnunk azokat a valószerű, de fiktív elemeket, amelyek történetünknek igazságértékét meggyőzően bizonyítják. Quintilianus példaként egy olyan szituációt feltételez, amikor a gyilkossági ügyben az ügyvédnek a gyilkosság tényét kell bizonyítania, de úgy, hogy beszámolója egyenlőképpen megindítsa de meg is győzze, mind a bírót, mind az esküdteket.³³

Brodarics esetében a történet valószerűvé tétele, nemcsak önmagában fontos, tehát nem kizárólag a szövegkoherencia felől jelentős. Az emlékirat sajátos vitahelyzetben jelenít meg egy olyan Mohácsról szóló beszámolót, amely nemcsak mint történet kell megállja helyét, hanem Cuspianusnak a magyarokat felelőtlenességgel megvádoló *Oratio*ja ellenében kell meggyőzően

bizonyítania a valóság eltérő voltát. Így tehát a történet valószerű jellege olyan persuasios tétellel telített, amely részint a nemzeti presztízst védi, másrészt a nemzetközi megítélést igyekszik meggyőzni igaza felől. Megoldásként Brodarics, a korban divatos történelemfilozófiai koncepcióra hagyatkozva a *fatum*, *fortuna* elmélet alkalmazásával igyekszik bizonyítani, hogy mind a király halála, mind a csata elvesztése elkerülhetetlen volt, az események bekövetkezését a *fatum*, és *fortuna* beavatkozása determinálta, tehát nem a magyarok mulasztásai, felelőtlenségei.

Mindez úgy volt kivitelezhető, hogy az események elbeszélését egy eszkatológiai ihletettséggű narratívára hagyatkozva végezte, illetve kiegészítette azokkal a hangsúlyos de fiktív történésekkel, amelyek kitalált mivoltuk ellenére is erősítették az eszkatologikus perspektíva valószerűségét, magyarán a kettős tragédia (csatavesztés, II. Lajos halála) elkerülhetlenségének elméletét, amely valamiképpen az események, fejlemények apokaliptikus finalitását előlegezte meg.

Az események eszkatologikus elbeszélésének egyik kedvenc retorikai eljárása az előre-utalás, tehát némely látszólag jelentéktelen esemény túlzó felnagyítása (*dilatatio*) előjelként való szerepeltetése, amely a végkifejlet, esetünkben tragikus, kimenetelét előlegezi meg. Ezek a felnagyított történések noha fiktív elemek, mégis nagyon valószerűek, mihelyt illeszkednek abba az elbeszélői horizontba, amelyet egy

ilyen történet megkövetel, illetve a valóság-effektust azzal is előidézük, hogy a történeti reprezentáció kulturálisan kódolt mintájába illeszkednek. A korszak történeti irodalmában rengeteg példáját látjuk annak, hogy a kitalált történet, fiktív elem, teljesen valószerűnek hat, mihelyt összhangban van a nagyelbeszélés történetteológiájával. Brodaricsnál a következőképpen működik: Például Budától két mérföldre a király lova hirtelen betegségben elpusztul, mintegy előrejelezve a hadbavonuló király és udvara, sőt az ország pusztulását. Brodarics jelentősegteljesen megjegyzi: „...*(a királyt) hihetetlenül bántotta ez, sokan pedig rossz előjelnek tekintették (multi id pro infausto omine habuere).*”³⁴ A csatározás előestéjén a fokozás (gradatio) retorikai elvének gondos alkalmazását az is szemlélteti, amint ezek az előrejelzések is egyre explicitebbé, komorabbá válnak. Perényi Ferenc, váradi püspök, Brodarics szerint: „...*mintha előre tudta volna, ami azután bekövetkezett, mindazok megdöbbenésére, akik ott voltak, azt mondta a királynak: azt a napot, amikor majd megvívják a csatát Tomori Pál barát vezetésével, a Krisztus vallásáért megölt (pro Christi religione occisorum) húszezer magyar mártír (Hungarorum martyrum) emlékének kell szentelni! És hogy majd az ő úgynevezett kanonizációjuk ügyében a kancellárt kell az örök városba küldeni, ha ugyan életbe marad, mivel a pápa és a szentatyák jól ismerik őt a római követjárásai korából. Bárcsak*

ne az igazat jövendölte volna ebben a dologban!"³⁵

II. Lajos személyes tragédiája is azonos retorikai technikával kerül bemutatásra. A csata közvetlen kirobbanása előtti pillanatokban, amikor a király is teljes fegyverzetben, egyelőre fedetlen fővel, mintegy meggyőzve katonáit jelenlétéről, seregei között áll, kéri a sisakját. Brodarics szerint: „...*abban a pillanatban halálos sápadtság ömlött el az arcán (quo tempore magnus in ejus ore pallor apparuit), mintha előre érezte volna jöendő végzetét (quasi futuri mali praescius).*”³⁶

Brodarics kénytelen volt II. Lajos személyében olyan figurát megformálni, aki illeszkedik nemcsak az eszkatologikus elbeszélés egészébe, hanem a befogadói horizontok olyan előzetes elvárásainak is megfelel, mint például kereszténység heroikus harca a pogányok ellen, illetve e heroikus összecsapás szükségszerűen tragikus hőségnek megjelenítése. Ezt szolgálja *fortuna-fatum* elméletének applikálása a király sorsára. Brodarics ismeretlen eredetű verset citál emlékiratában II. Lajosról: „*Szelleme, külseje, virtusa révén mintha csak isten / Volna, reményünk, dísze királyoknak, ha engedi sorsa (si fata tulissent).*”³⁷ Ugyanezt ismerhetjük fel akkor is, amikor a király kevés kísérettel halad át olyan területen ahol a török már jelen van, következésképp fenn áll a veszély, hogy a törökök megtámadhatják, ám ez aztán mégsem következik be. Brodarics újra a *fatum-fortuna* elméletre hagyatkozva állapítja meg: „*De a sors*

más időpontot szánt a király végzetéül, amikor sokkal dicsőségesebben, a hazáért eshetett el.”³⁸

Hogy az eszkatologikus perspektíva, egyáltalában a pogány–keresztény csatározások kulturális reprezentációjának kontextusa mennyire meghatározta II. Lajos megítélését, azt nemcsak Brodarics szövege jelzi, hanem a német közvélemény recepciója is. Imre Mihály jelzi, hogy J. Camerarius 1564-ben, Lipcsében megjelent művének *Elementa Rhetoricae* c. művének *De Historia* c. fejezete önálló részben említi fel a mohácsi csata történetét. Elbeszélését két furcsa, baljóslatú anekdota említésével kezdi. Úgy tudja, II. Lajosnak gyermekkorában a testét nem borította bőr, s ez csak a gyógyszerek, kenőcsök felhasználásával később nőtt ki. Édesapja Ulászló, szerette volna gyermekének a Julius nevet adni, de francia származású felesége ezt ellenezte. Mindkét eseményt kedvezőtlen előjelként, jóslatként kell értelmezni. A bőr nélküli védtelen csupasz test és a hatalmas birodalom alapítója nevének elutasítása megjósolta, előre vetítette a későbbi ifjú király országának veszését, csonkulását...³⁹ A hám nélkül született, eleve pusztulásra szánt király toposza erőteljesen összekapcsolódik a kortársi vélekedésben II. Lajos alakjával, így nem csoda, hogy a XVI. századi német szerzők (pl. Martinus Zeiler) folyton ismétlik, sőt a XVIII. század elején, már Cserei Mihály is a következőket állapítja meg: *„Lajos király ugyanis, aki felől négy nevezetes dolgot írnak a historicusok, tudniilik: 1) ante diem natus, mert az anyja holta után*

metszék fel a holttestet a doctorok s úgy vevék ki méhéből a gyermeket s nagy mesterséggel úgy nevelik, amíg szülésnek rend szerint való ideje eljőve; 2) ante diem barbatus, mert tizenöt esztendőskorában már bajusza, szakálla nagyon kijött vala; 3) ante diem uxoratus, mert még tízesztendőskorában nem vala, mikor megmátkásodik; 4) ante diem mortuus, mert igen ifjú korában a mohácsi szultán Szulimán török császár nagy erejítől megveretik[...] Így fizete Isten mind királynak, mind az uraknak, püspököknek, mert a szegény lutheránusokat kegyetlenül üldözik vala az egész országban[...] Ezt az igazvallás-égető tüzet az igaz ítéletű Isten a pöspökök, urak vérivel oltá meg, a királynak a száját penig, kinek szájából származott vala az a kegyetlen parancsolat, a folyóvízzel tölté meg s úgy fojtá meg, s vagy akarák, vagy nem, csak beplántálá Isten az igaz reformációt az országban.”⁴⁰

Összegzésként megállapítható, hogy Brodarics illeszkedve korának történetírói gyakorlatához és elméletéhez, humanista műveltségének köszönhetően, feladatát – beszámolót írni a mohácsi csatáról – a korban elterjedt tudományosság elve alapján, retorikai-poétikai minták követésén keresztül, toposzok applicatiója révén valósítja meg. Az elbeszélő forrás, érthető módon, az emlék rögzítésében, vagyis egy narratív struktúrában való megjelenítését, a kulturális kontextus biztosította retorikai-poétikai kompetenciákra hagyatkozva valósítja meg.

III. Conclusio

Az így számbavett retorikai minták (*narratio*, *descriptio* szabályai, toposzok applicatiója) ilyenfajta hangsúlyos alkalmazása, nem azt hivatottak igazolni, hogy Brodarics mennyire nem mond igazat. Olvasatomban ugyanis a forrás sokkal inkább egy korszak adott eseményről való gondolkodását tárja fel, semmint az esemény valóságát, úgy ahogy azt történt. Mivelhogy ilyen valóság nincs is. A társadalmilag és kulturálisan konstituált valóságnak, legfeljebb a pluralitását, relativizmusát állapíthatjuk meg.

Alapvetően itt is ezzel szembesülünk. Brodarics beszámolója, számomra nem is annyira a csata történéseit hivatott hitelesen megvilágítani, hanem sokkal inkább a korabeli magyarság önszemléletét, történelemhez, múlthoz, és mindenekelőtt egy tragikus eseményhez való viszonyulását, ami 1526 augusztus 29-én, keresztelő Szt. János fejtételének napján történt. Az elbeszélés eszkatologikus irányultsága, II. Lajos jellemzése, Magyarország gazdagságának felemelegetése (*fertilitas Pannoniae/Hungariae*), illetve a mohácsi csata résztvevőinek a Krisztus hitéért megölt magyar mártirokként való megnevezése, beláthatóvá tesz az a nemzeti múltból szóló nagyelbeszélést, amit a *propugnaculum / antemurus Christianitatis* toposz reprezentál. Azok a közösségi emlékek, amelyek a tatárjárástól, a Hunyadiak törökelle-

nes csatározásain át a magyarság önszemléletét, múlthoz való viszonyát artikulálták, a mohács élményben ennek elkövetkező írott és szóbeli recepciójában olyan kulturális emléket konstruálnak meg, amelynek csak egyik lehetséges reprezentációja a *Querela Hungariae* toposz. Brodarics beszámolója, egy olyan folyamatba épül be, amely a forrás referenciális értelmezését minduntalan túllépve, az elbeszélés kereteit túlfeszítve az egész magyar múlt, történelem, az egész magyar nemzet önszemlélete számára teremt emlékezési helyet (*loci memoriae*). Ez az a fordulat, amikor a forráskritika feladata az elbeszélő forrással szemben, már nem kizárólag objektív tények kirostálása, hanem egy olyan (emlék)kép, hely, textus beazonosítása, amely a szükségszerűen bekövetkező emlékezés közösségi és kulturális aktusait előlegezi meg.

JEGYZETEK

¹ Brodericus (Stephanus), *Narratio De proelio quo ad Mohatzium anno 1526. Ludovicus Hungariae Rex periit. Cum commentario Joh. Caspari Khunii*. Argentorati. Typ. Et sumptibus Friderici Spoor (é.n) 8r. 4sztl.+ 137lap. (Szabó Károly III/2.3507.) (A továbbiakban BRODERICUS 1688.)

² A bázeli 1568-as kiadást (RMK III. /1, 570.) a frankfurti 1581-es (RMK III. /1, 706.), a hanauai 1606-os (RMK III. /1, 1027.), illetve a kölni 1690-es (RMK III. /2, 3633.) kiadás követi.

³ Érthető módon a történetírás és irodalomtörténet-írás nagy érdeklődése övezi a mohácsi eseményeket. Az idők folyamán legjelentősebb irodalomtörténészeink, történészeink írtak az eseményekről. Továbbá Mohácsról két emlékkönyv is készült, amely értelmezéseket, forrásokat, történeti, régészeti, irodalomtörténeti kutatások

eredményeit prezentálja. Vö. *Mohácsi Emlékkönyv*, szerk. LUKINICH Imre, Bp., 1926; illetve *Mohács Emlékezete*, szerk. KATONA Tamás, Magyar Helikon Kiadó, Bp., 1976.

⁴ Az irodalomtörténet-írás jelentőset alkotott ezen a téren, hiszen az utóbbi években erőteljesen felerősödött az újkori, magyar retorikai gondolkodás korpuszának, sajátosságainak a tanulmányozása. Tarnai Andor és Bán Imre által elkezdett munkának méltó folytatói lettek például Imre Mihály, Bartók István, Kecskeméti Gábor stb. Vö. BARTÓK István, „*Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk*”. *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1998; KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, Universitas Kiadó, Bp., 1998; *Retorikák a reformáció korából*, szerk. IMRE Mihály, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000

⁵ SZAKÁLY Ferenc, *A mohácsi csata*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1981, 131. (A továbbiakban: SZAKÁLY 1981.)

⁶ Jelentős mennyiségű szöveg keletkezett e témákat illetően is, így csupán az illusztráció kedvéért emelek ki néhányat. A közösségi és kulturális emlékezet fogalmához és funkciójához: Vö. ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*, Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 1999, 49–66; NORA, Pierre, *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux*, = N. P., *Les lieux de mémoire. I. La République*, Gallimard, Paris, 1984.

⁷ Az ezt a témát méltató könyvtárnyi szakirodalom egyik igazságát hangsúlyozom csupán. A *linguistic turn* és a *critical turn* után, a történetírásban nyelv és valóság, illetve az *imitatio* problémája, már a *metahistória* (*metahistory*) irányába mutat, ezzel jelezvén a múlt konstruált jellegét, illetve a történetírás azon igyekezetét, hogy pozitív tények helyett a nyelvi-retorikai artikulációt kutassa a történetírásban. Vö. NOIRIEL, Gérard, *A történetírás válsága*, Napvilág Kiadó, Bp., 2001; BURKE, Peter, *New Perspectives on Historical Writing*, Polity Press, 1997; GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Napvilág Kiadó, Bp., 2000; JENKINS, Keith, *Rethinking History*, Routledge, London – New York, 1991; *New Philosophy of History*, eds., ANKERSMIT, Frank – KELLNER, Hans, The University of Chicago, Chicago, 1995.

⁸ GYÖRFFY György, *Múlt – emlékezet – történetírás*, Magyar Tudomány, 1992/5, 515. (A továbbiakban GYÖRFFY 1992.)

⁹ GYÖRFFY 1992, 516.

¹⁰ Keszeg Vilmos terminusát használom. A kérdéskör bővebb tárgyalásához lásd: KESZEG Vilmos, *Homko narrans. Emberek, történetek és kontextusok*, KOMP-PRESS Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2002.

¹¹ Vö. ARISZTOTELÉSZ, *Rétorika*, Gondolat, Bp., 1982, 220. (A továbbiakban: ARISZTOTELÉSZ 1982.)

¹² ARISZTOTELÉSZ 1982, 220.

¹³ ADAMIK Tamás, *Cornificius, A C. Herenniusnak ajánlott rétorika latinul és magyarul*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1987, 81–83. (A továbbiakban: ADAMIK 1987.) A latin változat: „*Rem breviter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, unde necesse erit, (...); et si summam, non particulatim narrabimus... Rem dilucide narrabimus, si, ut quicquid primum gestum erit, ita primum exponemus, et rerum ac temporum ordinem conservabimus, ut gestae res erunt, aut potuisse geri videbuntur... Veri similis narratio erit, si, ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus; si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt, ne refelli possit aut temporis parum fuisse aut causam nullam aut locum idoneum non fuisse aut homines ipsos facere aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilo minus haec omnia narrando conservanda sunt, nam seape veritas, nisi haec servata sint, fidem non potest facere, si erunt ficta, eo magis erunt conservanda.*” (ADAMIK 1987, 80–82.)

¹⁴ „*Narratio est rei factae, aut non factae utilis ad persuadendum expositio: vel (ut Appolodorus finit) oratio docens auditorem quid in controversia sit.... Eam plerique scriptores, maxime qui sunt ab Isocrate, (narratio) volunt esse lucidam, brevem, verisimilem.*“ (Vö. QUINTILIANI, M. Fabii, *De institutiones Oratoria libri duodecim*, Oxoniae, MDCXCIII, 196. A továbbiakban QUINTILIANUS 1693.)

¹⁵ KECKERMANN, Bartholomeus, *Systema Rhetoricae*, Hannoveriae, MDCXVIII, 112.

¹⁶ „*Prima narrationis virtute est, ut sit perspicua... Altera est narrationis virtus, ut sit verisimilis... Tertia est virtus, ut sit suavis... Addunt quidam quartam narrationis virtutem, ut sit brevis.*” (Vö. VOSII, Gerardi Joannis, *Rhetorices contractae...*, Lipsiae, 1742, 258–260.)

¹⁷ PECZELII REGII, Emerici, *Isagoges Rhethoricae libri duo*, Openheimio, MDCXII, 23–24.

¹⁸ „*Affectionis narrationis sunt quator, sit probabilis, perspicua, brevis, iucunda.*” (GRAFFI, Andreae, *Studium eloquentiae absolutum...*, Leutschviae, MDCXLIII, 39a–39b.)

¹⁹ BECKHERI, Georgi, *Orator Extemporaneus*, Varadini, MDCLVI, 97–99.

²⁰ BUZINKAI, Michaelis, *Institutiones Oratoriae*, S.Patakini, (é. n.) 127.

²¹ Vö. BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi történetírás történetéből*, Bp., 1975, 5.

²² KULCSÁR Péter, *Ars Historica*, = *Klaniczay–Emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, szerk. JANKOVICS József, Balassi Kiadó, Bp., 1994, 119.

²³ BRODERICUS 1688, 16.

²⁴ BRODERICUS 1688, 66.

²⁵ Ha Libanios és Aphthonios *Kezdő szónoki gyakorlatok* c. könyvét felütjük, amely az antikvitástól töretlenül az újkorig képezte az európai retorikai képzés tananyagát, leírás hasonló méltatásával szembesülünk. Vö. *Antik szónoki gyakorlatok*, szerk. BOLONYAI Gábor, Typotex Kiadó, Bp., 2001, 111, illetve 225–227.

²⁶ BRODERICUS 1688, 2. A kancellár latin nyelvű beszámolóját többen is lefordították (Kardos Tibor, Kulcsár Péter, Szentpéteri Imre) magyarra. A latin citátumok iluusztrálása érdekében Kardos Tibor fordítására hagyatkozom. Vö. BRODARICS István, *Igaz leírás a magyarokanak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról*, kiad., MINDSZENTHY Gábor, ford., KARDOS Tibor, Magvető Kiadó, Bp., 1983, 9. (A továbbiakban BRODARICS 1983.)

²⁷ Az antik retorikai tradícióban egyfajta repertoárként állandósulnak a személyi érvek (*argumenta a persona*): 1. Familia, genus (család, nemzetség) 2. Natio (nemzet) 3. Patria (haza) 4. Sexus (nem) 5. Aetas (életkor) 6. Educatio (nevelés) 7. Habitus corporis (testalkat) 8. Fortuna (vagyon helyzet) 9. Condicio (állapot) 10. Animi natura (jellemvonás) 11. Studia (foglalkozás) 12. Quid affectet quisque (a kívülágnak alkotott önarckép) 13. Ante acta dictaque (korábbi tettek és mondások) 14. Nomen (név) 15. Argumenta ad hominem (személyi bizonyítékok).

²⁸ NÉMETH Béla, *Az antik hadvezérlélemzés toposzai*, Studia, 1994/XXXII, 25.

²⁹ BRODARICS 1983, 47. Illetve a latin változat: „... dicebat omnia extrema & mortem etiam subire pro patria, pro sacra Christi Dei. Opt. Max. religione, pro conjugibus & liberis eorum. Agerent itaque ipsi quoque viri fortissimi, Hungaros se esse non meminissent: & eos qui & ipsi saepe, & eorum olim majores inclyti illi heroes, & fortissimi Christianae Reip. **propugnatores**, tot clara trophea, ex eodem illo, cum quo **pugnaturi** essent hoste, retulissent. Nec esse quod hostium multitudine deterreantur: non enim in multitudine, sed in robore militum sitam esse victoriam. Deum etiam ipsum ex alto, pro sua sancta religione **pugnaturis** affuturum: in manu ipsorum positam esse dicebat, non patrie solum, quam hostis occupare venisset, sed **totius Christianae Reipubl. Salutem**.” (BRODARICS 1688, 57.)

³⁰ Imre Mihály kutatásainak köszönhetően láthatjuk át ilyen mértékben a korszakot, különösen retorikatörténeti relevanciák felől. Vö. IMRE Mihály, „Magyarország panasza.” *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 143–234. (A továbbiakban: IMRE 1995.)

³¹ Melanchthon életében többször is megjelenik az eredetileg német nyelvű krónika, halála után pedig veje, Peucer Gáspár gondoskodott az újabb, kiegészített kiadásokról. Latin nyelvű fordítását, amely tulajdonképpen lehetővé tette az európai népszerűsödést, Hermannus Bonus készítette el. Vö. KATHONA Géza, *Károlyi Gáspár történelmi világgépe. Tanulmány a magyar protestáns reformá-*

tori apokalyptika köréből, Theológiai Tanulmányok, Debrecen, 1943, 9. A jelentős magyar recepciót jelzi az is, hogy a kolozsvári egyetemi könyvtárban (Biblioteca Universitară Centrală Lucian Blaga) igen nagy példányszámban maradtak fenn a *Carion-krónika* különféle kiadásai. Lásd CARION Joannes, *Cronicum libri tres*, Hallae, 1550; CARION Joannes, *Chronicon Carionis latine expositum...a Philippo Melanthono*, Witebergae, MDLVIII.

³² „*At quomodo fiet ut afficiamur? Neque enim sunt motus in nostra potestate. Tentebo etiam de hoc dicere. Quas FANTASIA Graeci vocant, nos sane Visiones apellamus.*” (Vö. QUINTILIANUS 1693, 303.)

³³ Egészen a XVII. századig találni példát erre az okfejtésre, sőt egy idő az illusztrációként hivatkozott szónoklat is állandósul, Cicerónak a Milo védelmében elmondott beszéde, ami szintén egy gyilkossági perben hangzik el.

³⁴ BRODARICS 1983, 25; illetve BRODARICUS 1688, 24.

³⁵ BRODARICS 1983, 40; illetve BRODARICUS 1688, 46-47.

³⁶ BRODARICS 1983, 49; illetve BRODARICUS 1688, 60.

³⁷ BRODARICUS 1688, 54.

³⁸ BRODARICS 1983, 34. A latin változat szerint pedig: „*Sed regis fatum in aliud tempus, ubi longe gloriosius pro patria occumberet, fortuna, reservabat.*” (BRODARICUS, *i.m.*, 34.)

³⁹ IMRE 1995, 113–114.

⁴⁰ CSEREI Mihály, *Erdély históriája (1661–1711)*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1983, 87.